

Magyarország munkaerőpiaca liberalizáltabb a csatlakozáskor, mint a kohéziós országoké volt belépésükkor

Hét éves korlátozás: nincs új a Nap alatt

A kohéziós országok csatlakozásukkor jóval fejlettebb munkaerőpiaccal rendelkeztek, mint az akkori EK-átlag. Az agrárszektor súlya jóval magasabb volt a foglalkoztatottak körében, a munkanélküliség is több helyen igen magas volt, a munkaerő szakképzettsége, különösen a két ibériai országban, jócskán elmaradt a fejlettebb tagországokétól. Emellett e két utóbbi országban a munkaerő védelme annyira kiterjedt és szigorú volt, hogy a szabályozások következtében igen rugalmatlan munkaerőpiac jött létre. Nem véletlen tehát, hogy ezen országok munkaerőpiaca jelentős mértékben módosult a munkaerőpiacon lezajlott liberalizációs folyamatnak köszönhetően. Ez a folyamat természetes következménye volt az EK csatlakozásnak.

Mivel a négy ország tapasztalatai csak részben egyeznek meg egymással, ezért érdemes ezeket külön-külön megvizsgálni és a főbb pontokat kiemelni.

Írország munkaerőpiaca a '70-es évek elején, vagyis az EK-csatlakozást megelőzően más képet mutatott, mint napjainkban. A munkavállalók egy jelentős része a mezőgazdasági szektorban dolgozott, melynek aránya 27% volt. Ez jóval magasabb arány volt még az akkori EK-s átlaghoz képest is, és a most csatlakozó vagy csatlakozni kívánó országok körében csak Lengyelország, illetve Románia megfelelő értéke áll ehhez közel. Az agrárszektor magas részesedésének oka elsősorban az '50-es évekig folytatott gazdaságpolitika, vagyis a mezőgazdaságban meglevő komparatív előnyök kihasználására törekvés volt. Ugyanakkor ez a tény jól tükrözte az ország elmaradottságát a fejlettebb európai gazdaságokhoz képest.

A munkanélküliség ezzel szemben nem jelentett problémát, a csatlakozást megelőzően mindössze 6% körüli érték körül mozgott. Mindez a hagyományosan magas népszaporulat és az akkor még inkább „nettó” bevándorlás ténye mellett figyelemre méltó teljesítmény volt. A '70-es években még évi 10-20 ezer bevándorló (hazatelepülő) érkezett Írországba, ami az ország lakosságának számát tekintve (abban az évtizedben 3-3,5 millió) jelentősnek mondható. Természetszerűleg az EK-csatlakozást követően valamelyest nőtt az érték, de az évtized végére – kivéve 1979-et – már 10 ezer alá csökkent a „nettó” bevándorlók száma.

Más tényező is befolyásolta a munkaerőpiacot, mégpedig az, hogy az ír nők egyre nagyobb hányada kezdett munkát vállalni a '70-es évek végét követően. Az ír nőknek hagyományosan alacsony hányada vállalt csak munkát, 1971-ben kevesebb mint 28%-uk. Figyelemreméltó, hogy míg a dolgozó férfiak száma 1981 és 1991 között gyakorlatilag szinten maradt, addig a munkavállaló nők száma több mint 30%-kal növekedett. 1991-re már a nők 36%-a volt részese a munkaerőpiacnak. Ez egyben azt is jelentette, hogy a munkavállalók 34%-a már nő volt, szemben az egy évtizeddel korábbi 28%-kal.

Mivel az EK-csatlakozás után a bérek szintje emelkedni kezdett, egyre többen gondolták úgy, hogy a tanulás kifizetődővé vált, így egyre nagyobb számban vettek részt az oktatásban és képzésekben. A résztvevők száma ugrásszerűen növekedett, 1981-ben még 200.000-en, 1991-ban már 340.000-en tanultak. Az oktatásban résztvevők száma növekedésének az lett a következménye, hogy dinamikus csökkenést a 15 és 24 év közötti fiatalok körében azoknak az aránya, akik munkát vállaltak. Emellett meg kell említeni a '70-es évek végén bekövetkező „baby-boom”-ot, vagyis a születési szám gyors emelkedését. Igaz, a magas gyerekszámnak természetesen akkor még nem volt hatása, annak csupán a '90-es évektől lesz befolyása az ír gazdaságra és munkaerőpiacra.

Jórészt az átmeneti derogációk kiharcolásának köszönhetően a munkaerőpiac radikális szerkezetváltása nem következett be a csatlakozás után, vagyis a hazai vállalatok viszonylag védve voltak a versennyel szemben, és így eleinte nem kényszerültek csökkenteni a munkavállalók számát. A derogációk lejártá után azonban az ír tulajdonú vállalatok egyre nagyobb számban kerültek nehéz helyzetbe a '80-as évek elejére, és így növelték a munkanélküliek számát. Bár a külföldi vállalatok már ekkor is jelen voltak az ír gazdaságban, nem voltak képesek felszívni az utcára került munkásokat, így természetesen növekedett a munkanélküliségi ráta. A korábbi 6%-os szintről az évtized második felében 8-10%-ra, majd a '80-as évek közepére már több mint 15%-ra növekedett. A magas munkanélküliség egyben avval a következménnyel járt, hogy a szegénység növekedése mellett egyre inkább nőtt a kivándorlók száma is, emiatt a '80-as években átlagosan évi 20.000 emberrel csökkent a népesség az emigrációnak köszönhetően.

A gazdasági reformoknak 1988-at követően lettek meg az eredményei, vagyis ezután kezdett valamelyest javulni a munkaerőpiac helyzete is. A reformok egyik alapvető eleme volt társadalmi megállapodás, vagyis a kormányzat egyeztetette gazdaságpolitikai lépéseit a szakszervezetekkel. A megállapodás értelmében a kormányzat garantálta, hogy nem csökkennek a jóléti szolgáltatások színvonala, csökkentik a szegények adóját, s cserébe a szakszervezet visszafogta bérkövetelését. Ez a társadalmi bértmegállapodás ezt követően is alkalmazott irányvonal maradt, a kormányzat és a szakszervezetek évekre előre közösen megállapodik a bérnövekedés ütemében.

A '90-es évek középső harmadában a robusztus GDP növekedésnek köszönhetően dinamikus csökkenni kezdett a munkanélküliség az országban. 1994 és 2002 között több mint 50%-kal nőtt a foglalkoztatottak száma, gyorsabban, mint az Egyesült Államokban. A kivándorlás üteme is jelentősen lecsökkent, sőt, a '90-es évek második felétől (1996-tól) az országba már többen vándoroltak be, mint ahányan elhagyták az országot. A bevándorlók nagyrészt azokból tevődtek össze, akik korábban elhagyták az anyaországot. Ők az átlagnál magasabban képzett munkavállalók voltak, tehát visszatértük jótékony hatással volt a munkaerőpiac színvonalára is.

Az ír munkavállalók képzettségi szintje a '90-es évek végén már az európai elitcsoportba tartozik. Németország után az ír gazdaságban áll rendelkezésre a legtöbb jól képzett munkaerő. Az ír kormányzat a fejlődés során szem előtt tartotta a humán erőforrás fejlesztését, így a GDP egyre növekvő hányadát fordították oktatásra és képzésre, és ennek köszönhető a munkavállalók magas képzettségi szintje.

A csatlakozást követően az agrárszektorban dolgozók száma és aránya fokozatosan csökkent. A már említett 27%-os szintről 1981-re 17%-ra, a '90-es évek második felére pedig már csupán 10%-ra csökkent a mezőgazdasági szektorban dolgozók aránya, számuk 70.000-rel csökkent a csatlakozást követő 25 év alatt. Az iparban dolgozók száma ugyan növekedett az elmúlt 30 év során, de részarányuk csökkent, bár így is a munkavállalók közel egynegyede dolgozik e szektorban. A tercier szektorban munkát vállalók száma pedig dinamikusan növekedett. 1981 és 1997 között több mint 40%-kal nőtt a szolgáltató szektorban dolgozók száma.

A munkaerőpiac aszerint is átalakult, hogy milyen tulajdonú vállalatoknál dolgoznak a munkások. Míg 1975-ben a feldolgozóipari munkások kétharmada hazai tulajdonú vállalatnál dolgoztak, arányuk 1995-re már csak 53%-ra csökkent. Természetesen a másik 47% külföldi vállalatnál áll foglalkoztatásban. Érdekes, hogy ezen belül az amerikai tulajdon aránya 55% volt a '90-es évek közepén, vagyis minden negyedik feldolgozóipari munkavállaló amerikai tulajdonú vállalatnál dolgozik.

Portugália munkaerőpiaca a csatlakozást megelőzően jelentősen eltért a közösségi átlagtól. 1985-ben a munkaerő 20%-a dolgozott az agrárszektorban, szemben az EK 3%-os értékével. A mezőgazdaság magas aránya egyértelműen mutatja, hogy Portugália gazdasági fejlettsége jóval korszerűtlenebb volt, mint a fejlettebb nyugat-európai gazdaságoké.

A munkaerő szakképzettsége is számottevően elmaradt az EK-tagállamokétól. 1987-es adatok szerint a 45 és 54 év közötti népesség 89%-a mindössze általános iskolai végzettséggel rendelkezett, és a 25 és 34 év közötti lakosság képzettsége sem mutatott sokkal jobb adatot (81%). A portugál munkaerő szakképzettsége tehát jócskán elmaradt a fejlett EK tagokétól, a csatlakozáskor a portugál munkások termelékenységére mindössze a közösségi átlag negyedét érte el. Ezért nem véletlen, hogy a csatlakozás előtt a portugál gazdaság legfőbb exportcikkei könnyűipari termékek voltak, mint például a ruházati-, textil-, cipő- és bőripari áruk.

A '70-es években lezajlott forradalom után a munkaerőpiac az állam közbeavatkozásának hatására igen merevvé vált. Az új rendszer szerint ugyanis a munkásokat tilos volt elbocsátani a vállalatból, emellett felemelték a munkaerő költségét is. Ezen a csatlakozást követő második évben, 1988-ban változtattak, amikor a munkaerő-piaci reform értelmében a munkaszerződéseket rövidebb időre is megköthették, valamint a munkaerő költsége is visszatért a forradalmat megelőző szintre. Mindez kedvező hatással volt a vállalati hatékonyság növekedésére.

A munkanélküliség Portugáliában már a csatlakozás pillanatában is alacsonyabb volt, mint a közösségi átlag. A csatlakozást követően a munkanélküliség folyamatosan csökkent és nőtt a foglalkoztatás. 1993-ig a munkanélküliség 4-5%-osra csökkent, majd ezután 1996-ra ismét felkúszott 7% fölé. Ezt követően azonban ismét visszatért az 5%-os szintre.

A csatlakozási tárgyalások egyik témaköre a munkaerő szabad áramlásához kapcsolódott. A csatlakozást megelőzően a Bizottság úgy becsülte, hogy közel félmillió portugál vendégmunkás dolgozik az EK tagállamaiban, közülük is a 80% Franciaországban. Az EK Portugália esetében is hasonló korlátozást alkalmazott, mint a most csatlakozó közép- és kelet-európai országok esetében. A portugál

munkaerő szabad munkavállalását 7 évig korlátozták, kivéve Luxemburgot, ahol az átmeneti időszakot tíz évben határozták meg. Luxemburg esete azért volt speciális, mert már az ibériai ország csatlakozása előtt is jelentős portugál kolónia telepedett le a kis nyugat-európai államban, ezért az hosszabb időre kapott korlátozási lehetőséget. Végül is a munkaerő szabad áramlása 1993. január elsejétől vált elérhetővé a portugál lakosság számára is, összhangban az egységes európai piac megvalósulásával.

A foglalkoztatottság szerkezete is javult a csatlakozást követően. 1996-ig a mezőgazdaságban dolgozók aránya a felére csökkent (kb. 10%-ra), de még így is több mint kétszerese volt az akkori EU-átlagnak. Evvel párhuzamosan az iparban dolgozók száma folyamatosan növekedett, gyakorlatilag ellensúlyozva a mezőgazdaságban dolgozók számának csökkenését. A foglalkoztatottság szerkezetének módosulása nagyrészt a gazdaság szerkezete modernizációjának és a beáramló külföldi tőkének köszönhető, amely elsősorban az ipari és a szolgáltató szférába áramlott. Fontos azonban megjegyezni, hogy a munkaerőpiac módosulása nem köthető közvetlenül az EK-csatlakozáshoz, az már évtizedekkel korábban megkezdődött, ami az európai integráció megvalósulásával tovább folytatódott.

A portugál munkások szakképzettsége is javult valamelyest a csatlakozást követően, de ahhoz, hogy utolérjék az uniós átlagot, még hosszabb időre van szükség. Azoknak az aránya, akik csak a kötelező, elemi tanulmányaikat végezték el - amely 9 évi tanulást jelent -, vagy még annál is kevesebbet, 1991-re 85%-ra, majd az évezred végére 72%-ra csökkent. Emellett azoknak a száma is folyamatosan emelkedett, akik felsőfokú képzésben vettek részt (1991-ben még 5%, tíz évvel később már ennek a duplája). Bár az aluliskolázottak száma még mindig elég magas az országban, a 15 és 24 év közöttiek képzettségi szintje már nem tér el jelentősen az Európai Unió átlagától. Igaz, ha az e feletti korosztályokat vesszük figyelembe (25-59 évesek), akkor azt figyelhetjük meg, hogy 78%-uk alapfokú vagy annál alacsonyabb végzettséggel rendelkezett az ezredfordulón, 12%-uk végzett valamilyen középiskolát, és 10%-uk vett részt felsőfokú képzésben.

Spanyolországban a '70-es évek elejétől gyakorlatilag a csatlakozást megelőző évig a munkanélküliségi ráta folyamatosan emelkedett. Egy-másfél évtized alatt 4-5%-ról 15% fölé nőtt a munkanélküliség, közel 2 millió állás szűnt meg ebben az időszakban. E kedvezőtlen folyamat oka egyrészt az olajárrobbanás szerencsétlen hatása a korszerűtlen, és a külföldi versenytől védett termelési szerkezettel rendelkező Spanyolország számára, másrészt pedig a munkavállalók elbocsátását védő, nemzetközi összehasonlításban az egyik legszigorúbb előírások megléte és a bérek törvényi szabályozása volt. Mindamellett az sem segített a helyzeten, hogy akkoriban a spanyol munkavállalók képzettségi szintje rendkívül alacsony volt, 80%-uk középiskolai végzettségénél alacsonyabb végzettséggel rendelkezett a '70-es évek végén.

A csatlakozást követően megindult a munkaerőpiac reformja. Elsőként a kormány engedélyezte, hogy a vállalatok határozott időre is szerződtessezenek munkavállalót. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy a határozott munkaidő lejártá után elbocsátják a munkavállalót, annak meghosszabbításár lehetőség van. Ennek az lett a következménye, hogy a '90-es évek közepére már e tekintetben Spanyolország lett az „éllovas” az Európai Unióban, vagyis itt a legmagasabb a fix

idejű munkaszerződéssel rendelkezők aránya, 1995-ben ez 35% volt. Érdekesség, hogy Spanyolországot Portugália és Írország követi e képzeletbeli ranglistán.

Az elbocsátás költségét 1994-ben csökkentették jelentősen, a végkielégítés maximuma 42 hónapról 24 hónapra csökkent. Részben ennek is köszönhető, hogy a fix idejű munkaszerződések részaránya csökkenni kezdett és mára 30% közelébe ért. Emellett a munkaerő képzettsége is folyamatosan javul. Az országos átlagot tekintve a középiskolánál alacsonyabb végzettséggel rendelkezők aránya 60% alá csökkent, de ez az érték a 35 év alattiakat vizsgálva lényegesen jobb, 45% körüli.

Látható tehát, hogy Spanyolország hasonló utat járt be a munkaerőpiacát tekintve, mint Portugália, avval a különbséggel, hogy a spanyol reformok néhány éves késéssel követték a nyugati szomszédot. A reformfolyamat során egyetlen tényező volt, amelyben Spanyolország megelőzte Portugáliát, és ez az ún. tripartit egyezmény megszületése, amely a kormányzat, a munkaadók szervezete és a szakszervezetek tárgyalását foglalja törvénybe. Spanyolországban ez már 1978 óta működik, míg Portugáliában erre csak a csatlakozás évében került sor.

Görögország munkaerőpiaca számára az 1981-es EK-csatlakozás nem jelentett jelentős változást. Sőt, 1982-ben a kormányzat úgy döntött, hogy a bérek indexálásával kezdi el élénkíteni az évek óta lassan növekedő gazdaságot, vagyis ezáltal a görög munkaerőpiac még rugalmatlanabbá vált. Emellett az elbocsátásokat továbbra is szigorú szabályozásokkal kívánták megállítani. A Görögország esetére oly jellemző elhibázott gazdaságpolitika a gazdasági növekedés lassú ütemében, a kétszámjegyű inflációban, az EK-től érkező források nem megfelelő mértékű felhasználásában, illetve a folyó fizetési mérleg és a költségvetési egyenleg romlásában csapódott le. Egyetlen pozitívumként csak a munkanélküliség alacsony szintjét lehet megemlíteni, de ez a fent említett kedvezőtlen folyamatok velejárója volt.

Az EK oldaláról az is hatással volt a görög munkaerőpiacra, hogy az EK Görögországgal szemben is átmeneti korlátozást vezettek be a görög munkavállalók szabad munkavállalásával kapcsolatban, amelynek ideje szintén hét év volt. Az EK fejlett gazdaságai ugyanis féltek az olcsó görög munkaerő tömeges megjelenésétől saját munkaerőpiacaikon.

A fordulat a '90-es évek elején következett, amikor megszüntették a bérindexálást, amely az akkor már elkerülhetetlen gazdaságpolitikai szemléletváltozás következménye volt. A reformok ekkor kezdtek fokozatosan megvalósulni a görög gazdaságban.

Az állam fokozatos visszaszorulása mellett a munkaerőpiac szerkezete is változásnak indult. A szolgáltatói szektor szerepe egyre nagyobb lett, főként a mezőgazdaság „rovására”, de az ipari szektor is veszített részesedéséből. A '90-es évek elején a foglalkoztatottak száma növekedésnek indult, és ezen belül is főként az alkalmazásban állók létszáma nőtt, míg az önfoglalkoztatottak száma csökkenni kezdett.

A foglalkoztatottak száma 1992 és 2002 között közel 300.000-rel nőtt, ami nagyrészt a nők egyre nagyobb arányú munkába állásának volt köszönhető. A női

foglalkoztatottak számának növekedése 82%-át teszi ki a teljes foglalkoztatottak száma növekedésének.

Az agrárszektorban dolgozók aránya ugyanebben az időszakban 22%-ról 16%-ra csökkent, míg a szolgáltatói szektor részesedése 58%-ról 69%-ra ugrott. Az iparban dolgozók aránya szintén jelentősen csökkent, 20%-ról mindössze 15%-ra. E pozitívnak értékelhető folyamatnak ugyanakkor kedvezőtlen oldala is volt. Annak ellenére, hogy nőtt a foglalkoztatottak száma, a munkanélküliségi ráta 2002-ben közel 10%-os volt, szemben mondjuk a '80-as évekbeli 7-8%-os szinttel. A munkanélküliség növekedésére alapvetően a növekvő aktivitási ráta volt „kedvezőtlen” hatással, főként a nők körében volt tapasztalható a növekvő munkavállalási hajlam.

Magyarország számára sajnos nagyon nehéz következtetéseket levonni a fenti négy ország tapasztalatai alapján. Magyarországon az agrárszektor súlya nem olyan jelentős, mint a fenti kohéziós országok esetében volt csatlakozásuk pillanatában. Emellett a nők szerepe is nagyobb a foglalkoztatottak körében. A munkaerőpiacra vonatkozó szabályok nem szigorúak, hiszen a rendszerváltozást követően a külföldi tőke igénye nem tette lehetővé, hogy az ország rugalmatlan, szigorú szabályokkal a munkaerőt nagymértékben védő munkaerőpiacot építsen ki. Emellett a munkaerő képzettségi szintje szintén kedvezőbb a jelenlegi Magyarországon.

Látható ugyanakkor, hogy az EK/EU nem a most csatlakozó országok esetében alkalmazza először a hétéves átmeneti korlátozást az új munkavállalókkal szemben. Az olcsó munkaerőtől való félelem a magasabb bérű országok számára egyfajta „mumus”, ami ellen a politikai vezetés igyekszik „megóvni” országát, még akkor is, ha az nem teljesen megalapozott minden esetben.

Szintén tanulság, hogy azokban az ágazatokban, amelyeket érintően az új tagállam derogációt kapott, az átmeneti időszak lejártával gyakorlatilag csak kitolódott az ágazatot érő sokk. Ez felveti a kérdést, hogy a magyar mezőgazdaságra, és az e szektorban foglalkoztatottakra miként fog hatni az EU-csatlakozás. Várhatóan egy részük, hasonlóan a korábbi példákhoz, munkanélkülivé válik és más ágazatban kell munkát találnia.

Emellett két tényező esetében várható még változás. Az egyik az aktivitási arányszám javulása. Jelenleg Magyarországon ez az érték igen alacsony, és az alternatív foglalkoztatási formák elterjedésének köszönhetően ez az érték várhatóan emelkedni fog. A másik a munkabér szintjének emelkedése. Amennyiben az ország képes kihasználni az EU-tagsággal járó előnyöket és a gazdaság egy fenntartható gazdasági növekedési pályára áll, ahol a termelékenység is fokozatosan növekszik, akkor a bérszint is fokozatosan, fenntartható mértékben tud növekedni.